

ביטול חמץ בערב פסח

מקורות – (א) ו: "אמר רב יהודה אמר רב..."; רש"י, תוספות, תוספות רבנו פרץ, רבנו דוד וחידושי הר"ן על אתר; בעל המאור ומלחמות ג. בדפי הר"ף.

(ב) מעמד איסורי הנאה – ריטב"א סוכה לה. ד"ה ושל ערלה; גיטין כ. "גופא...", קצות ר"ס"ק ה; תוספות קידושין נו: ד"ה המקדש בערלה.

(ג) איסורי הנאה דרבנן – רמב"ם הל' אישות פ"ה ה"א, ופ"ד ה"ו; קידושין נח. "תניא המקדש בפטר חמור...", תוספות ד"ה אלמא; רא"ש קידושין פ"ב ס' לא; תוספות בבא קמא עב: ד"ה דאי סלקא דעתך; ירושלמי קידושין פ"א ה"א "כתבו על דבר שהוא איסור הנאה..."; רא"ש פ"ב ס' ב; שולחן ערוך אבן העזר כ"ח, כא ובית שמואל שם; בית שמואל כ"ח ס"ק נב, אבני מילואים שם ס"ק נד.

(ד) חמץ בשעה חמישית – משנה יא; רמב"ם הל' חמץ ומצה פ"א ה"ט וחידושי הגר"ז שם; ריטב"א כא: ד"ה דאמר רבא.

הגמרא בדף ו: חוזרת לעסוק בהלכות בדיקה וביטול:

"אמר רב יהודה אמר רב: הבדק צריך שיבטל" (פסחים ו:).

החידוש בדבריו של רב יהודה הוא בשני רבדים. ברובד הראשון, רב יהודה בא לחדש את עצם הצורך בביטול. היה מקום לחשוב שבדיקת החמץ מסירה מעל האדם כל חשש, ולאחר שבדק שוב אין צורך שיבטל. כנגד זה מחדש רב יהודה, שאפילו לאחר הבדיקה מוטל על האדם לבטל את החמץ. הגמרא מבארת שגם לאחר הבדיקה, עדיין יש חשש שהאדם ימצא בביתו גלוסקא יפהפייה, ויעבור עליה בבל יראה ובל יימצא. ביטול החמץ מסיר את החשש, ומונע מהאדם לעבור על הלאו¹.

ברובד נוסף, רב יהודה בא לחדש שהבדיקה והביטול צריכים להיות סמוכים זה לזה. כיוון שבדיקת החמץ מתבצעת בליל י"ד בניסן – גם הביטול צריך להתקיים בעת

1 כפי שראינו לעיל בשיעור הראשון (עמ' 16), לדעת רש"י האדם יעבור על בל יראה ובל יימצא רק אם יחוס על הגלוסקא לרגע אחד. ראשונים אחרים חלקו על רש"י, וסברו שהאדם עובר על הלאו ברגע שמוצא את הגלוסקא, או אף קודם לכן – עיין רמב"ן ד: ד"ה ענין ביטול חמץ (לקראת הסוף), ורא"ש פ"א ס' ט.

זו. ניתן להבין שרבי יהודה בא להרחיב את התקנה של בדיקת החמץ. לפי דבריו, הביטול משתלב בתקנת הבדיקה והופך לחלק בלתי נפרד ממנה. לחלופין אפשר להבין שגם לדעת רבי יהודה, הבדיקה והביטול הן תקנות נפרדות. בפועל נקבעו שתי התקנות האלה לאותה השעה, אך מבחינה מהותית מדובר בשתי תקנות שונות. נפקא מינה אפשרית היא לעניין אדם הבודק את החמץ במועד מוקדם יותר: האם עליו להקדים את הביטול ולהסמיכו לבדיקה, או שגם הוא מבטל בליל י"ד כמו כולם².

בהמשך הסוגיה מבררת הגמרא מדוע נקבע מועד הביטול בליל י"ד בניסן דווקא, ולא במועד מאוחר יותר. בשלב הראשון מבארת הגמרא שהביטול אינו אפשרי לאחר שעת האיסור, כיוון שמשעה זו ואילך החמץ כבר אינו ברשותו של האדם:

"דילמא משכחת ליה לבתר איסורא, ולא ברשותיה קיימא ולא מצי מבטיל.
דאמר רבי אלעזר: שני דברים אינן ברשותו של אדם ועשאן הכתוב כאילו ברשותו, ואלו
הן: בור ברשות הרבים, וחמץ משש שעות ולמעלה"³ (שם).

ההבנה הפשוטה היא, שלא ניתן לבטל את החמץ כיוון שהוא אסור בהנאה. מדברי רבי אלעזר עולה, שאיסור ההנאה קיים מן התורה כבר ב"ד בניסן, מחצות היום והלאה. לעיל בשיעור בעניין חמץ משש שעות ולמעלה³ ראינו, שהנחה זו אינה מוסכמת. רבי יהודה סובר שחמץ אסור באכילה מן התורה בערב הפסח מחצות היום. לפי שיטתו, החמץ אסור גם בהנאה בשעות אלה, כמבואר בגמרא בדף כח. לעומת זאת, לדעת רבי שמעון אכילת חמץ בערב פסח אינה אסורה באיסור לאו. האם דבריו של רבי אלעזר נאמרו גם לפי שיטת רבי שמעון?

הר"ן בחידושו (ו: ד"ה שני דברים) סבר, שגם לדעת רבי שמעון יש איסור מן התורה ליהנות מחמץ בערב הפסח משש שעות ולמעלה, מכוח מצוות 'תשביתו'. לפי הר"ן, דבריו של רבי אלעזר נכונים גם במסגרת שיטת רבי שמעון, ואינם נתונים במחלוקת. רוב הראשונים סברו שלדעת רבי שמעון חמץ בערב הפסח מותר בהנאה מדאורייתא, ואולי אף באכילה. לפי הראשונים האלה יש לומר שדברי רבי אלעזר

2 הנפקא מינה הזו מבוססת על ההנחה, שבדיקת חמץ לפני הזמן גם היא מהווה קיום של תקנת חכמים – עיין לעיל בשיעור בעניין מועד בדיקת חמץ, עמ' 33.

שאלה נוספת המתעוררת בעקבות דברי הגמרא היא בנוגע לזהות המבטל: האם דווקא הבודק הוא זה שנדרש לבטל, או שאפשר לעשות זאת על ידי שני אנשים שונים. גם שאלה זו עשויה להיות תלויה בהבנות השונות לגבי מידת הזיקה שבין הבדיקה והביטול. כדי לברר שאלה זו יש לבחון האם הבדיקה או הביטול יכולים להתבצע על ידי שליח, ואכמ"ל.

3 עמ' 99.

נאמרו רק לשיטת רבי יהודה, או שהם נאמרו גם לשיטת רבי שמעון – אך בפסח עצמו בלבד, ולא בערב הפסח (עיי' רבנו דוד על אתר).

ביטול לאחר שעת האיסור

כיצד מונע איסור ההנאה את האפשרות לבטל את החמץ? כדי לבאר זאת יש להתייחס לאופן פעולת הביטול מחד, ולמעמד איסורי הנאה מאידך. בעניין מהותו של ביטול חמץ עסקנו באחד השיעורים הקודמים⁴. כפי שראינו שם, הראשונים ביארו את אופן פעולת הביטול בדרכים שונות. יש שהבינו שהביטול משפיע על זהותו ומעמדו של החמץ בחפצא, ומחשיב אותו כעפר. ראשונים אחרים פירשו שהביטול אינו משפיע על החמץ עצמו, אלא על הזיקה שבין החמץ והבעלים.

במסגרת ההבנה השנייה, קיימות גישות שונות. רבנו תם סבר שביטול הוא הפקר, והוא מפקיע את הבעלות על החמץ. הרמב"ן סבר שהביטול הוא ביטוי לכך שהאדם אינו מעוניין בקיומו של החמץ. בשיעור הנ"ל התלבטנו האם די בכך שהאדם אינו מעוניין בחמץ כדי לפטור אותו מבל יראה ובל ימצא, או שחוסר הרצון הוא רק שלב ביניים, המוביל לכך שהחמץ יהיה מופקר מכוח האיסור ההנאה שבו.

רש"י בסוגייתנו (ד"ה דלאו ברשותיה) כותב שהחמץ האסור בהנאה אינו שלו. לדעת רש"י, אין בעלות על איסורי הנאה. לאור שיטתו של רש"י ניתן לבאר מדוע ביטול אינו מועיל באיסור הנאה. לפי ההבנה שהביטול משפיע על מעמד החמץ בחפצא, יש לומר שהזכות לשנות את מעמד החמץ שמורה לבעלים בלבד. לאחר שפקעה בעלותו של האדם על החמץ – הוא אינו יכול להשפיע על מעמד החמץ ולהחשיבו כעפר. כך הוא המצב גם לפי שיטת רבנו תם: כיוון שהאדם אינו בעלים על החמץ, אין לו סמכות להפקירו.

הרמב"ן סבר שביטול איננו פעולה הדורשת סמכות של בעלים, אלא גילוי דעת שהוא אינו רוצה בקיומו של החמץ. מדוע גילוי דעת זה אינו אפשרי גם לאחר שהחמץ נאסר בהנאה? יש להסביר, שלאחר שהחמץ נאסר בהנאה – הבעלים נחשב כאדם זר לחלוטין ביחס לחמץ. אמנם התורה החשיבה את החמץ כאילו הוא ברשותו כדי לעבור עליו, אך לכל עניין אחר הבעלים מנותק לחלוטין מהחמץ. גילוי דעתו של האדם ביחס לחמץ הוא חסר משמעות הלכתית, והוא אינו יכול למנוע מהאדם לעבור על הלאו.

כאמור, רש"י סבר שאין בעלות על איסורי הנאה. ראשונים אחרים חלקו על רש"י, וסברו שהבעלות ממשיכה להתקיים גם באיסורי הנאה. כך היא דעת הריטב"א במסכת סוכה (לה. ד"ה ושל ערלה). גם לפי שיטת הריטב"א אפשר להסביר מדוע הביטול אינו מועיל בחמץ שנאסר בהנאה, במסגרת שיטת רבנו תם שביטול הוא הפקר. אמנם הבעלות על החמץ אינה פוקעת, אך הוא נחשב כדבר שאינו ברשותו. הבעלים אינו שולט בחמץ האסור בהנאה, ולכן אין ביכולתו להפקירו או להקנותו⁵.

הסבר זה עשוי להיות תלוי במחלוקת אחרונים. הגמרא במסכת גיטין (כ.) מכשירה גט שנכתב על גבי איסור הנאה. ה'קצות' (ר' ס"ק ה) הניח, שאי אפשר להקנות איסורי הנאה. כדי לבאר את דין הגמרא שם הוא ביאר, שכלל אין צורך להקנות את הגט לאישה, אלא די בנתינה פיסית בידה. הגר"ח חלק על ה'קצות'. לדעת הגר"ח, לא די בנתינה פיסית של הגט, אלא יש צורך להקנותו לאישה⁶. לאור זאת הוא נדרש להסביר, כיצד הכשירה הגמרא גט שנכתב על איסורי הנאה. כדי לענות על כך הוא חלק על הנחת ה'קצות', וחדש שאפשר להקנות איסורי הנאה, ויש כאן נתינת גט מלאה⁷.

ההסבר לסוגייתנו שהצענו לעיל משתלב בשיטת ה'קצות'. כשם שאי אפשר להקנות איסור הנאה, כך גם אי אפשר להפקירו. לכן, לא ניתן לבטל את החמץ לאחר שנאסר בהנאה, לפי הבנת רבנו תם שביטול הוא הפקר. הגר"ח חלק על ה'קצות', וסבר

5 המקור הבולט ביותר לקיומו של פער בין בעלות ובין יכולת הקנאה הוא בדינו של רבי יוחנן: "גזל ולא נתייאשו הבעלים – שניהם אינן יכולין להקדיש, זה לפי שאינו שלו וזה לפי שאינו ברשותו" (בבא קמא סח:). מקורות נוספים ניתן למצוא בגמרא במסכת בבא בתרא (קלו.), העוסקת באדם שמכר נכס לפירותיו והשאיר את הגוף לעצמו, וקובעת שהוא אינו יכול למכור את גוף הנכס; ובשיטת הרמב"ם בעניין מעשר שני (הל' מעשר שני ונטע רבעי פ"ג הכ"ד) ובעניין קדשים קלים (הל' מעילה פ"ד ה"ח; הל' נזקי ממון פ"ח ה"א).

6 הגר"ח הביא ראיה לשיטתו מהגמרא במסכת בבא מציעא (יא.), המשווה בין נתינת הגט לקניין מציאה, עיי"ש. יש לציין שבחידושי הגר"ח על הש"ס (סי' קמ"ט) מופיעה מסורת אחרת בשם הגר"ח בעניין זה. אנו הצגנו כאן את שיטת הגר"ח כפי שנמסרה בשמו על ידי הגר"ד סולובייצ'יק.

7 אחת הקושיות על שיטת הגר"ח היא מהגמרא במסכת בבא קמא (מד:), הקובעת שאי אפשר למכור או להקדיש שור הנסקל. ההבנה הפשוטה היא שאיסור ההנאה של השור מונע את הקנאתו. הגר"ח תירץ שגם לפי הגמרא שם אפשר להקנות ולהפקיר שור הנסקל, והבעיה קיימת דווקא במכירה, כיוון שאי אפשר לתת שום שווי בתמורה לאיסור הנאה. תירוץ זה אינו מועיל לשיטת הרמב"ם, הפוסק במפורש שאי אפשר להפקיר שור הנסקל (הל' נזקי ממון פ"א ה"ט). בכיוון אחר אפשר לתרץ, שחוסר היכולת למכור או להקדיש אינה נובעת מאיסור ההנאה, אלא מעצם העובדה שחל עליו שם 'שור הנסקל'. זהו תירוץ מחודש, אך כך בוודאי יש לומר לשיטת רבנו תם, הסובר ששור הנסקל כלל אינו אסור בהנאה מחיים (תוספות זבחים ע-עא. ד"ה אפילו).

שאפשר להקנות איסור הנאה. לפי שיטתו פשוט שאפשר גם להפקיר איסור הנאה, בקל וחומר מהקנאה. מדוע אם כן אי אפשר לבטל את החמץ לאחר שנאסר בהנאה?

הגר"ח התמודד עם קושיה זו, ופירש את קביעת הגמרא אצלנו באופן אחר. לפי פירוש, הגמרא כלל לא עסקה ביכולת להפקיר או להקנות איסורי הנאה. גם רבי אלעזר מודה שאפשר להפקיר חמץ לאחר שעת איסורו. החידוש של רבי אלעזר הוא בדיני חמץ. רבי אלעזר מחדש, שקיימת שעה מסוימת הקובעת לעניין איסור בל יראה ובל ימצא. אם האדם מחזיק ברשותו חמץ בשעה זו – אנו קובעים שהוא עובר על הלאו. מכאן ואילך אין חשיבות למה שיעשה האדם, וגם אם יפקיר את החמץ – הוא לא ייפטר בכך מהעברה⁸.

ביטול בשעה שיטית

הגמרא ממשיכה לברר, מדוע לא קבעו חכמים שהביטול יהיה ביום י"ד בניסן, לפני חצות היום. במשנה להלן דנו התנאים במעמדו של החמץ בשעות החמישית והשישית:

רבי מאיר אומר: אוכלים כל חמש, ושורפין בתחילת שש.

רבי יהודה אומר: אוכלין כל ארבע, ותולין כל חמש, ושורפין בתחילת שש.

(משנה פסחים יא:).

לכל הדעות, בשעה השישית החמץ אסור בהנאה מדרבנן, והוא עומד לשריפה. לגבי השעה החמישית נחלקו התנאים, האם החמץ אסור באכילה או לא. כולם מודים שהחמץ אינו אסור בהנאה עד סוף השעה החמישית. על רקע זה מבארת הגמרא אצלנו, שחכמים לא רצו לקבוע את הביטול בשעות האלה, כיוון שהחמץ עדיין מותר ואין חובה לשורפו, ויש חשש שהאדם ישכח לבטלו. משום כך קבעו חכמים את הביטול בערב, בסמוך לבדיקה, כך שהעיסוק בבדיקה יזכיר לו שעליו לבטל את החמץ.

הגמרא ממשיכה ושואלת מדוע לא תיקנו חכמים לבטל את החמץ בשעה השישית. בשעה זו החמץ כבר אסור בהנאה והאדם עסוק בשריפתו, ומתוך כך הוא יזכור לבטלו. הגמרא עונה שגם בשעה השישית, כמו לאחר חצות, אי אפשר לבטל את החמץ, שהרי הוא אסור בהנאה מדרבנן. כראיה לכך היא מביאה את דינו של רב גידל:

8 חיזוק לשיטת הגר"ח אפשר להביא מהקישור שיוצרת הגמרא בין חמץ בפסח לבור ברשות הרבים. גם במקרה של בור, מבחינה קניינית הבור הוא הפקר, ואף על פי כן התורה חידשה שאפשר לחייב את "בעל הבור" מדין נזקי ממון. באותו אופן אפשר לומר אצלנו, שהאדם אמנם הצליח להפקיר את החמץ, אך הפקר זה לא פטר אותו מבל יראה ובל ימצא. לפי פירושו של הגר"ח יש לדון, האם גם הקנאת החמץ לגוי במהלך הפסח לא תצליח לפטור את האדם מבל יראה ובל ימצא.

"כיון דאיסורא דרבנן עילויה – כדאורייתא דמיא, ולא ברשותיה קיימא, ולא מצי מבטיל,
דאמר רב גידל אמר רבי חייא בר יוסף אמר רב: המקדש משש שעות ולמעלה, אפילו
בחיטי קורדניתא – אין חוששין לקידושין" (פסחים ז).

הראשונים נחלקו בפירוש דבריו של רב גידל. רש"י (ד"ה משש שעות) פירש, שרב גידל דיבר על משך הזמן שמתחילת השעה השישית והלאה. כפי שראינו, במהלך השעה השישית איסור ההנאה של החמץ הוא מדרבנן בלבד. התוספות (ו: ד"ה משש שעות) פירשו שרב גידל דיבר על משך הזמן שמסוף השעה השישית והלאה. איסור ההנאה של החמץ בשעות אלה הוא מדאורייתא (לשיטת רבי יהודה). אף על פי כן, האיסור כאן הוא מדרבנן, מחמת סוג החמץ שעליו מדובר – "חיטי קורדניתא". חיטים אלה הן חיטים קשות שאינן ראויות כל כך לאכילה, והן נחשבות כ'חמץ נוקשה', האסור באכילה מדרבנן בלבד⁹. גם הרמב"ן במלחמות (ג. בדפי הרי"ף) פירש את הסוגיה כתוספות.

לפי כל הפירושים, רב גידל בא לחדש שאין קידושין באיסור הנאה דרבנן, ממש כמו באיסור הנאה דאורייתא. ניתן להבין שרב גידל בא לקבוע עיקרון כללי בהתייחסות לאיסורים דרבנן. לדעתו, קיים יישור קו מלא בין איסורים דרבנן לבין איסורים דאורייתא. "כל דתקון רבנן כעין דאורייתא תקון", והמציאות ההלכתית הנוצרת בעקבות תקנות חכמים זהה למציאות ההלכתית הקיימת מן התורה. כך למשל, מי שקידש אישה בפני עדים הפסולים מדרבנן – האישה אינה מקודשת, ממש כמו במקרה שקידש את האישה בפני פסולי עדות דאורייתא.

לחלופין, ייתכן שהחידוש של רב גידל הוא נקודתי לאיסורי הנאה דווקא, ואי אפשר ליישמו ביחס לדינים אחרים מדרבנן. כך בוודאי סבר הרמב"ם. הרמב"ם פוסק להלכה את דינו של רבי גידל, שהמקדש באיסורי הנאה דרבנן – אינה מקודשת (הל' אישות פ"ה ה"א). מאידך, ביחס לקידושין בפני פסולי עדות דרבנן הוא פוסק שהאישה מקודשת מספק (שם פ"ד ה"ו). ברור אם כן, שלדעת הרמב"ם קיים נימוק מיוחד השולל את הקידושין באיסור הנאה דרבנן, נימוק שאינו קיים במקרים אחרים.

מהו הנימוק המיוחד לאיסורי הנאה דרבנן? אפשרות אחת מציע רש"י:

"כל דמקדש אדעתא דרבנן מקדש, והפקר בית דין הפקר, והם הפקירו ממנו"
(רש"י ז. ד"ה אפילו).

9 עיין להלן בשיעור בעניין חמץ נוקשה, עמ' 285.

רש"י מביא שני נימוקים לשלילת הקידושין. הנימוק הראשון – "כל המקדש אדעתא דרבנן מקדש" – הוא נימוק כללי לדינים דרבנן, והוא מוזכר במספר סוגיות נוספות¹⁰. כל אדם המקדש אישה, עושה זאת על דעת כך שיעמוד בדרישות שהציבו חכמים. אם בסופו של דבר הוא אינו עומד בדרישות אלה – הקידושין בטלים למפרע. נימוק זה יכול להועיל גם למקרה של קידושין בפני פסולי עדות.

לעומת זאת, הנימוק השני של רש"י הוא מיוחד לאיסורי הנאה. הדין כאן מבוסס על הסמכות המיוחדת של "הפקר בית דין". חכמים קבעו שהחמץ אסור בהנאה, והשתמשו בסמכותם כדי להפקיע את בעלותו של האדם על החמץ. משום כך, הוא אינו יכול לקדש אישה בחמץ זה. הדין של הפקר בית דין משמעותי דווקא למקרה של קידושין באיסורי הנאה, והוא לא יועיל למקרה של קידושין בפני עדים פסולים.

הסבר אחר לדינו של רב גידל הציע רבנו פרץ:

"דכיון דרבנן אסרו אותה – אינה שוה כלום, ואם כן מדאורייתא אינה מקודשת, דבעינן שוה כסף וליכא"
(תוספות רבנו פרץ פסחים ז. ד"ה משש שעות).

לפי רבנו פרץ, אין צורך להיכנס לדיון בנוגע לסמכותם של חכמים והיחס בין דינים דרבנן לדינים דאורייתא. תוקף האיסור הוא אמנם מדרבנן בלבד, אך האיסור יוצר מציאות בשטח, שיש לה השלכות גם ברובד הדאורייתא. כיוון שהחפץ נאסר בהנאה – אין לו כל שימוש. אסור לבעלים למכור אותו, וגם אם היה יכול למוכרו – אף אחד לא היה רוצה לקנות חפץ כזה. כוחות השוק קובעים שהחפץ חסר ערך, ולכן האישה אינה מקודשת מדאורייתא.

כיוון זה עולה גם מדברי התוספות במספר מקומות. המשנה במסכת קידושין (נו:): מפרטת איסורי הנאה שונים, שהמקדש בהם אין קידושיו קידושין. התוספות התקשו להבין את דין המשנה:

"ואם תאמר: אמאי אינה מקודשת, הא שרי ליהנות ממנו שלא כדרך הנאתו?
(תוספות קידושין נו: ד"ה המקדש בערלה).

התוספות מתבססים על הגמרא במסכת פסחים (כד:), הקובעת ביחס לרוב איסורי ההנאה שבתורה, שמותר ליהנות מהם שלא כדרך הנאתם. נראה שלדעת התוספות, חוסר היכולת לקדש באיסורי הנאה נובע מכך שאין להם ערך בשוק, כפי שסבר רבנו פרץ. כיוון שכך, אם קיימת דרך שבה מותר ליהנות מהחפץ – ערכו של החפץ יעלה. על

10 עיין כתובות ג, גיטין לג, עג. ועוד.

פי זה מקשים התוספות: מדוע לא נאמר שגם לאיסורי הנאה יש ערך ואפשר לקדש בהם, והרי מותר ליהנות מהם שלא כדרך הנאתם!

התוספות מתרצים שהחפץ אינו שווה פרוטה. בתירוץ זה הם דבקים בשיטתם העקרונית, שכוחות השוק הם הקובעים את ערכו של החפץ. ההבדל בין חפצים רגילים לאיסורי הנאה הוא הבדל כמותי בלבד: חפצים רגילים בדרך כלל שווים פרוטה, ואילו איסורי הנאה בדרך כלל אינם שווים פרוטה.

הרב משה סלובייצ'יק חלק על גישתם של התוספות ורבנו פרץ. לדעתו, שלילת הקידושין באיסורי הנאה אינה נובעת מעניין מציאותי בלבד, אלא היא מבוססת על עיקרון הלכתי. מבחינה הלכתית, 'איסור הנאה' ו'שווי' הם שני מונחים סותרים. הגדרת חפץ מסוים כאיסור הנאה מפקיעה ממנו את מעמדו הממוני במסגרת ההלכה. אפילו אם בפועל יש דרך ליהנות מהחפץ, ההלכה מורה לנו להתעלם מכך, ולראות את החפץ כדבר חסר ערך. עיקרון זה קיים באיסורי הנאה דאורייתא, וייתכן שניתן להרחיבו גם לאיסורים דרבנן, כפי שנראה להלן.

כפי שראינו, רש"י סבר שאיסור הנאה נחשב כדבר שאינו שלו, והבעלות עליו פוקעת. לפי הבנת התוספות שערכו של החפץ נקבע על פי כוחות השוק, קשה להבין את שיטת רש"י. אמנם ערכו של החפץ הוא מזערי, אך מבחינה מהותית עדיין יש כאן חפץ ממוני, ומה גורם לכך שהבעלות פוקעת? שיטת רש"י מובנת יותר לפי הבנת הרב משה סלובייצ'יק. איסור הנאה מופקע מכל מעמד ממוני בהלכה. ממילא, לדעת רש"י, גם הבעלות על החפץ הזה אינה אפשרית, והיא פוקעת מעצמה.

דינו של רב גידל עסק בקידושין. כפי שראינו, הגמרא למדה משם לעניין חוסר היכולת לבטל. לפי שיטת התוספות, קשה להבין את ההשוואה הזו. שלילת הקידושין נובעת מכך שהחפץ איבד מערכו, ואין בו שווה פרוטה. אולם, עדיין מדובר בחפץ ממוני שיש עליו בעלות. מדוע הבעלים אינו יכול לממש את זכותו על החפץ, ולבטל את החמץ? קל יותר להבין את דברי הגמרא לפי שיטתו של הרב משה סלובייצ'יק. האישה אינה מקודשת, כיוון שהחפץ מופקע מבחינה הלכתית ממעמדו הממוני. באותו אופן, גם היכולת לבטל מופקעת מידיה של הבעלים, לפי ההסברים השונים שראינו לעיל.

דברינו כאן מבוססים על ההנחה, שאיסור הנאה של החמץ הוא המונע את היכולת לבטלו. כפי שראינו לעיל, הגר"ח חלק על כך. לדעתו, גם לאחר שהחמץ נאסר בהנאה – אפשר עדיין להפקירו ולבטלו. החידוש של הגמרא הוא שהביטול לא יפטור את האדם מבל יראה ובל ימצא, כיוון שהוא התבצע לאחר זמן האיסור. לפי פירוש

זה, קשה להבין מה למדנו מדינו של רב גידל. אמנם, חכמים אסרו את החמץ בהנאה בשעה השישית, והפקיעו ממנו לחלוטין את מעמדו הממוני. אך השעה הקובעת לעניין בל יראה ובל ימצא היא עדיין חצות היום, ומדוע לא נוכל לבטל את החמץ לפני כן?

יש להסביר, שהגמרא עורכת השוואה כללית יותר בין דיני התורה הקיימים מחצות ואילך, ובין הדינים דרבנן הקיימים מתחילת השעה השישית. מדבריו של רב גידל למדנו, שקיימת הקבלה בין איסור ההנאה בשעה השישית לבין איסור ההנאה לאחר חצות. באותו אופן, קיימת הקבלה בין המועדים האלה גם לעניין בל יראה ובל ימצא. מן התורה, השעה הקובעת לעניין בל יראה ובל ימצא היא השעה שבה מתחיל איסור ההנאה – בחצות היום. בדומה לכך, השעה הקובעת לעניין בל יראה ובל ימצא מדרבנן היא השעה שבה מתחיל איסור ההנאה מדרבנן – בתחילת השעה השישית. אם האדם יבטל את החמץ במהלך השעה השישית – בפועל הביטול אכן יחול, אך הוא לא יפטור אותו מבל יראה ובל ימצא דרבנן.

סוגים שונים של איסורים דרבנן

הגמרא במסכת קידושין מביאה מחלוקת תנאים בעניין המקדש בחולין שנשחטו בעזרה. לדעת רבי שמעון האישה מקודשת, וחכמים סוברים שהאישה אינה מקודשת. הגמרא מסיקה משיטתו, שהאיסור בחולין שנשחטו בעזרה אינו איסור דאורייתא:

”המקדש... ובחולין שנשחטו בעזרה, רבי שמעון אומר: מקודשת, וחכמים אומרים: אינה מקודשת.”

אלמא חולין שנשחטו בעזרה לרבי שמעון לאו דאורייתא!¹¹ (קידושין נח.).

ההבנה הפשוטה בגמרא היא שאין איסור מן התורה ליהנות מחולין שנשחטו בעזרה, אך מדרבנן נאסרה ההנאה¹¹. לפי הבנה זו, קיים מקרה שבו אפשר לקדש באיסורי הנאה דרבנן. אמנם, אי אפשר להסיק משם שבכל איסורי ההנאה מדרבנן הקידושין חלים, אך על כל פנים כך הוא הדין בחולין שנשחטו בעזרה לדעת רבי שמעון (לפי ההווה אמינא של הגמרא שם). דברים אלה עומדים בסתירה, לכאורה, לדינו של רב גידל, הקובע שגם באיסורי הנאה דרבנן האישה אינה מקודשת. התוספות העלו את הקושיה, והציעו את התירוץ הבא:

11 הר"ן בחידושיו על אתר פירש את הגמרא בדרך אחרת. לפי פירושו, חכמים אסרו חולין שנשחטו בעזרה באכילה בלבד, ואילו הנאה מהם מותרת גם מדרבנן. לפי פירוש זה אין צורך בתירוץ התוספות שנראה להלן.

”יש לומר, דהתם איכא מידא שעות דאורייתא... אבל הכא ליכא אלא איסורא דרבנן”
(תוספות קידושין נח. ד”ה אלמא).

התוספות נעזרים בחילוק מפורסם בין סוגים שונים של איסורים דרבנן. איסור ההנאה של החמץ בסוגייתנו הוא איסור שיש לו עיקר מדאורייתא. התורה אסרה את החמץ בהנאה במקרים מסוימים, וחכמים הרחיבו את האיסור למקרים נוספים. במקרה כזה, איסור ההנאה מדרבנן מקבל תוקף של איסור דאורייתא, והקידושין בטלים. לעומת זאת, איסור ההנאה בחולין שנשחטו בעזרה הוא איסור שאין לו עיקר מדאורייתא. תוקפו של האיסור הזה חלש יותר, והקידושין חלים על אף האיסור. חילוק זה עומד, כנראה, גם בבסיס דברי התוספות במסכת בבא קמא (עב: ד”ה דאי סלקא דעתך), המחלקים בין איסור ההנאה מחולין שנשחטו בעזרה לבין איסור ההנאה מתקרובת עבודה זרה.

על פי הדברים שראינו לעיל, נוכל להסביר את החילוק בין סוגי האיסורים השונים. לפי שיטת התוספות, כוחות השוק קובעים שאיסורי הנאה אינם שווים פרוטה. לפי שיטה זו, אין כל אפשרות לחלק בין רמות שונות של איסורים דרבנן. כדי להסביר כיצד הקידושין חלים באיסורים דרבנן שאין להם עיקר בתורה יש לחלוק על התוספות, ולהניח שמבחינה מציאותית האיסורים האלה שווים פרוטה. באיסורים דאורייתא, הקידושין אינם חלים כיוון שהחפץ מופקע ממעמדו הממוני, כשיטת הרב משה סולובייצ”ק. הפקעה זו קיימת גם באיסורים דרבנן שיש להם עיקר מן התורה. לעומת זאת, איסורים דרבנן שאין להם עיקר בתורה לא הופקעו ממעמדם, והם עדיין מוגדרים כממון. כיוון שכך, אפשר לקדש בהם אישה, אם אכן הם שווים פרוטה.

במקרה שהאיסור אינו שווה פרוטה, לא ניתן להשתמש בו לקידושי כסף. אך עדיין ייתכן שקידושי שטר יועילו, כגון במקרה שכתב את השטר על גבי איסור הנאה, כיוון שהשטר אינו צריך להיות שווה פרוטה. הירושלמי (קידושין פ”א ה”א) אכן מחלק כך בין קידושי שטר לקידושי כסף. יש לציין שלפי הירושלמי, קידושי שטר מועילים רק באיסור הנאה דרבנן, ולא באיסור הנאה דאורייתא. כנראה, גם לדעת הירושלמי קיים חילוק עקרוני בין איסורים דאורייתא ודרבנן. איסורים דאורייתא מופקעים ממעמדם הממוני, כהבנת הרב משה סולובייצ”ק. כמו כן, הירושלמי מניח שאי אפשר להקנות איסורי הנאה כאלה, כשיטת ה’קצות’. לעומת זאת, איסורים דרבנן מוגדרים עדיין כממון, וערכם נקבע על פי כוחות השוק. לכן אין בעיה להקנותם אפילו לדעת ה’קצות’, והבעיה קיימת רק בקידושי כסף, שבהם יש צורך בשווה פרוטה.

החילוק בין סוגים שונים של איסורים דרבנן בא לידי ביטוי גם בסוגייתנו. קיימים שני גורמים, העשויים להגדיר את איסור החמץ כאיסור דרבנן:

א. זהותו של החמץ – האם הוא חמץ גמור, האסור מן התורה, או חמץ נוקשה, האסור מדרבנן בלבד.

ב. השעה – מחצות והלאה האיסור הוא מדאורייתא (לשיטת רבי יהודה), ואילו בשעה השישית האיסור הוא מדרבנן בלבד.

בחלק מהמקרים קיים רק 'חד דרבנן': חמץ נוקשה בשעות דאורייתא, דהיינו מחצות והלאה; וחמץ גמור בשעה השישית. קיים גם מקרה של 'תרי דרבנן', שבו שני הגורמים משתלבים: חמץ נוקשה בשעה השישית. האם קיים הבדל בין 'חד דרבנן' ל'תרי דרבנן'?

התשובה לשאלה זו תלויה בפירושים השונים לסוגיה. רש"י פירש שמדובר בסוגיה גם על השעה השישית, שבה האיסור הוא מדרבנן. לפי פירושו של רש"י, רב גידל התייחס במפורש למקרה של 'תרי דרבנן', וקבע שאפילו בחמץ נוקשה בשעה השישית הקידושין אינם חלים.

התוספות והרמב"ן חלקו על רש"י, ופירשו שרב גידל דיבר על השעות שמחצות היום והלאה, שבהן האיסור הוא דאורייתא. לפי פירושם, רב גידל דיבר במפורש רק על מקרה של 'חד דרבנן' – חמץ נוקשה בשעות דאורייתא. במקרה של 'תרי דרבנן', רב גידל עשוי להודות שהקידושין חלים. כך משתמע מדברי התוספות במסכת קידושין שציטטנו לעיל, וכן כותב במפורש הרא"ש שם:

"דדוקא משש שעות ולמעלה, ואף על גב דחיטי קורדנייתא חימוצו מדרבנן, מכל מקום איסור חמץ הי מדאורייתא למעלה משש שעות, אבל בשעה שישיית דאיסור חמץ דרבנן, וגם חמץ חיטי קורדנייתא דרבנן – חוששין לקידושין" (רא"ש קידושין פ"ב ס' לא).

כאשר קיים גורם אחד מדאורייתא – השעות או זהות החמץ – האיסור מדרבנן נחשב כאיסור שיש לו עיקר מן התורה, והקידושין אינם חלים. כאשר שני הגורמים הם מדרבנן – זהו איסור שאין לו עיקר מן התורה, וחוששים לקידושין.

כזכור, הגמרא הביאה את דבריו של רב גידל כראיה לעניין ביטול חמץ בשעה השישית. לפי פירושו של רש"י, הראיה מדבריו של רב גידל היא ישירה: כשם שאי אפשר לקדש בחמץ בשעה השישית, כך גם אי אפשר לבטלו. לפי התוספות והרמב"ן, הראיה היא עקיפה יותר. רב גידל דיבר על מקרה של 'חד דרבנן' מחמת זהותו של

החמץ – חמץ נוקשה לאחר חצות. משם למדנו למקרה של 'חד דרבנן' מחמת השעה – חמץ גמור בשעה השישית.

אמנם בשני המקרים האלה מדובר על 'חד דרבנן', אך מסברה יש מקום לחלק ביניהם. לאחר חצות היום, מושג החמץ כבר קיים בעולם, ויש סוגים של חמץ שנאסרו מן התורה בשעות אלה. כיוון שכך, כאשר חכמים אסרו חמץ נוקשה, ניתן לראות זאת כהרחבה של האיסור דאורייתא, וזהו איסור דרבנן שיש לו עיקר מן התורה. לעומת זאת, בשעה השישית אפשר לטעון שמושג החמץ כלל לא קיים במסגרת ההלכה. כיוון שכן, האיסור מדרבנן על חמץ בשעה השישית אינו נחשב כהרחבה של איסור התורה, אלא זוהי גזרה מנותקת שנועדה להרחקה בלבד. לפי זה נוכל לחלק להלכה בין שני המקרים של 'חד דרבנן': הקידושין בחמץ נוקשה לאחר חצות לא יחולו, ואילו הקידושין בחמץ גמור בשעה השישית יחולו.

הרמב"ן אכן סבר, הלכה למעשה, שיש לחשוש לקידושין בחמץ גמור בשעה השישית:

"המקדש מסוף שש שעות ולמעלה, אפילו בחטי קורדנייתא שאין חמוצן אלא מדרבנן כגון נוקשה – אין חוששין לקידושיו... ואילו במקדש בשעה ששית עצמה, אפילו בחמץ גמור – חוששין לקידושיו, שכיון שעדיין שורפין ולא בדילי מחמץ, אתו לאחלופי בדי' והי' (רמב"ן במלחמות פסחים ג. בדפי הרי"ף).

החילוק של הרמב"ן הוא חילוק טכני: בשעה השישית קיים חשש שאנשים יתבלבלו בין השעות, ויבואו להתיר אישה שהתקדשה בשעה החמישית. נימוק זה אינו קיים לאחר חצות, ולכן שם הקידושין אינם חלים אפילו בחמץ נוקשה, כדינו של רב גידל. מבחינה עקרונית גם הרמב"ן מודה, שהתוקף של האיסור בשני המקרים זהה, כיוון שמדובר ב'חד דרבנן'. הנחה זו הכרחית להבנת מהלך הגמרא לדעתו, שהרי אילו היה קיים חילוק עקרוני בין חמץ נוקשה לאחר חצות ובין חמץ גמור בשעה השישית – לא יכלה הגמרא להביא ראיה מהמקרה האחד לשני.

להלכה, רוב הראשונים פוסקים את דינו של רב גידל. אמנם, איסור ההנאה מדאורייתא לאחר חצות קיים, לדעת רוב הראשונים, רק בשיטת רבי יהודה. אך הדעה הרווחת היא שגם לשיטת רבי שמעון קיים איסור הנאה מדרבנן בשעות האלה, ולפי מסקנת הסוגיה די בכך כדי למנוע את הקידושין ואת הביטול.

ראשונים אחרים חלקו על פסק זה. בעל המאור (ג. בדפי הרי"ף) סבר שלדעת רבי שמעון החמץ בערב הפסח מותר בהנאה, ואפילו באכילה. אמנם לכתחילה אסור

לאוכלו, אך מעמדו של החמץ לא הופקע, ויש לחשוש לקידושין. הרא"ש (פ"ב סי' ב) מביא את דבריו של בעל המאור, וכותב שזוהי גם שיטת ר"י. השולחן ערוך (אבן העזר כ"ח, כא) פסק כשיטת בניינים: בחמץ גמור משש שעות ולמעלה הוא פוסק שהקידושין אינם חלים, כשיטת רוב הראשונים; ואילו בשעה השישית, או בחמץ נוקשה אפילו לאחר חצות, הוא פוסק שחוששים לקידושין, כשיטת בעל המאור¹².

קידושין באיסורי הנאה

ראינו לעיל את שיטת התוספות ורבנו פרץ, שהקידושין באיסורי הנאה אינם חלים כיוון שאין לחפץ ערך בשוק. כך משתמע גם מדבריו של ה'בית שמואל':

ו"לכאורה נראה דאין מקודשת בכל איסור דרבנן, אפילו אין לו עיקר בתורה, מכל מקום כיון מדרבנן אסור – אינו נותן לה כלום" (בית שמואל כ"ח ס"ק נב).

ה'בית שמואל' הקשה מכאן על הראשונים המחלקים בין איסור דרבנן שיש לו עיקר מן התורה לבין איסור דרבנן שאין לו עיקר. אנו תירצנו לעיל, שמדובר באיסור שבפועל שווה פרוטה, ורק באיסורים שיש להם עיקר מן התורה הופקע המעמד הממוני של החפץ. ה'אבני מילואים' על אתר (ס"ק נד) הציע תירוץ אחר לקושיה. לדעתו, הדין כאן תלוי במחלוקת ראשונים בעניין הצורך בהנאה בקידושין.

הגמרא במסכת קידושין (ו:): קובעת שאישה אינה נקנית במתנה על מנת להחזיר. זאת בשונה מתחומים אחרים בהלכה, שבהם ההלכה היא שמתנה על מנת להחזיר שמה מתנה. הרמב"ם למד מכאן דין עקרוני בהלכות קידושין. לדעתו, לא די בכך שהבעל יקנה לאישה חפץ מסוים. כדי שהקידושין יחולו, האישה צריכה לקבל הנאה ממשית מהחפץ שקיבלה:

"האומר לאשה: יהי את מקודשת לי בדינך זה, על מנת שתחזירי לי – אינה מקודשת, בין החזירה בין לא החזירה. שאם לא החזירתי – לא נתקיים התנאי, ואם החזירתי – הרי לא נהנית, ולא הגיע לידה כלום" (רמב"ם הל' אישות פ"ה הכ"ד).

התוספות פירשו את הסוגיה בשונה מהרמב"ם. לפי פירושם, מדאורייתא האישה מקודשת במתנה על מנת להחזיר, ורק מדרבנן גזרו על כך משום חליפין. ה'אבני מילואים' הבין שהתוספות חולקים על הרמב"ם באופן עקרוני, וסוברים שהאישה אינה צריכה לקבל הנאה כדי להתקדש. על רקע שיטתם הוא מסביר כיצד הקידושין חלים

12 ה'בית שמואל' על אתר (ס"ק נג), הסביר, שלהלכה גם חמץ גמור אחרי חצות אסור מדרבנן בלבד, ואם כן בשעה השישית או בחמץ נוקשה יש 'תרי דרבנן', ולכן יש לחשוש לקידושין.

באיסור הנאה שאין לו עיקר בתורה. אמנם החפץ אינו שווה כלום, אך לפי התוספות אין צורך שהאישה תקבל הנאה כלשהי, ודי בכך שהבעל העניק לה חפץ ממוני.

דבריו של ה'אבני מילואים' קשים מסברה. ראשית, לא ברור שאכן קיימת מחלוקת עקרונית בין התוספות והרמב"ם. ייתכן שגם לדעת התוספות האישה צריכה לקבל הנאה כדי שהקידושין יחולו, אך לדעתם יש לאישה הנאה במקרה של מתנה על מנת להחזיר.

שנית, גם אם נניח שלדעת התוספות האישה אינה צריכה לקבל הנאה, עדיין קשה להבין כיצד הקידושין חלים בחפץ חסר ערך. דבריו של ה'אבני מילואים' אינם מדויקים, כיוון שיש להפריד בין שני דיונים שונים. מחלוקת התוספות והרמב"ם עוסקת בדין מיוחד בהלכות קידושין – האם יש צורך בהנאה של האישה. גם התוספות מודים שהאישה צריכה לקבל חפץ בעל ערך, והחידוש הוא רק שהיא מקודשת אפילו במקרה שאין לה הנאה מחפץ זה. במקרה של קידושין באיסורי הנאה, הדיון הוא ברובד בסיסי יותר – האם לאיסור הנאה יש ערך. זוהי שאלה כללית בכל תחומי ההלכה. לפי הבנת ה'בית שמואל' שאיסורי הנאה אינם שווים כלום – האישה לא תהיה מקודשת, כיוון שהיא לא קיבלה חפץ שווה פרוטה. קביעה זו נכונה לכולי עלמא, ואינה תלויה במחלוקת התוספות והרמב"ם.

הדין שבו עסק ה'אבני מילואים' הוא חומרא מיוחדת בהלכות קידושין – לא די בהקנאה, אלא האישה צריכה לקבל הנאה מהחפץ. ייתכן שקיימת גם קולא בהלכות קידושין. ממספר מקורות ניתן להבין, שהבעל אינו חייב להקנות לאישה את החפץ באופן ישיר. די בכך שהאיש יוביל למצב שהאישה תקבל לידיה הנאה שוות פרוטה, ואפילו אם הנאה זו לא הוקנתה לה ישירות מידי של האיש. כך ניתן אולי להבין את דין המשנה במסכת קידושין (סג.), שלפיו האיש יכול לקדש אישה בכך שיבצע עבורה שירות מסוים.

הצעה זו עשויה להועיל גם במסגרת הדיון שלנו בעניין איסורי הנאה. ראינו לעיל את שיטת התוספות, שהקידושין באיסורי הנאה אינם חלים כיוון שאין בהם שווה פרוטה. לפי התוספות, אילו איסור ההנאה היה שווה פרוטה – היה אפשר לקדש בו. דברי התוספות מהווים קושיה לכאורה על שיטת ה'קצות', הסובר שאי אפשר להקנות איסורי הנאה. לפי ההצעה שהעלינו כאן, ניתן ליישב קושיה זו. אמנם, אי אפשר להקנות איסורי הנאה. אך כלל אין צורך בהקנאה כדי לקדש אישה. כדי שהקידושין יחולו, די בכך שהאישה תקבל הנאה שוות פרוטה מכוחו של האיש. לכן, אם יש

לאישה הנאה שוות פרוטה מהאיסור – היא מקודשת, אף על פי שהאיש לא הקנה לה את האיסור באופן ישיר¹³.

חמץ בשעה חמישית

להשלמת התמונה נעסוק בקצרה במעמד החמץ בשעה החמישית. כפי שראינו, רבי יהודה סובר שחמץ בשעה החמישית אסור באכילה בלבד, ובשעה השישית הוא נאסר גם בהנאה ועומד לשריפה. כפי שהסברנו לעיל, איסורו של החמץ בשעה השישית הוא הרחבה של איסור התורה. התורה הגדירה את החמץ בפסח (ואולי גם בערב הפסח לאחר חצות) כאיסור הנאה בחפצא. חכמים הרחיבו את דין התורה, והגדירו את החמץ כאיסור הנאה בחפצא גם בשעה השישית.

ניתן להבין, שגם בשעה החמישית מתקיים מצב דומה. חכמים הרחיבו את האיסור גם לשעה החמישית, והעניקו לחמץ מעמד של איסור בחפצא. אמנם, בשעה הזו החמץ אינו אסור בהנאה, אלא באכילה בלבד. אם נרצה להבין שאיסור החמץ בשעה החמישית הוא איסור חפצא, נצטרך לומר שחכמים חידשו מדרבנן מעמד של חמץ האסור באכילה בלבד ולא בהנאה, מעמד שאינו קיים ברובד הדאורייתא.

הגר"ז¹⁴ בחידושו על הרמב"ם (הל' חמץ ומצה פ"א ה"ט) נטה להבנה שונה. לדעתו, בשעה החמישית כלל לא חל על החמץ מעמד של איסור בחפצא. איסור האכילה של החמץ בשעה זו הוא איסור גברא, הנועד להרחקה מן העברה. הגר"ז דייק את שיטתו מלשונו של הרמב"ם בהלכות חמץ ומצה:

”ומתחלת שעה ששית יהיה החמץ אסור באכילה ובהנייה כל שעה ששית מדברי סופרים, ושאר היום משביעית ולמעלה מן התורה.
שעה חמישית אין אוכלין בה חמץ, גורה משום יום המעונן, שמא יטעה בין חמישית לששית”
(רמב"ם הל' חמץ ומצה פ"א ה"ט).

כאשר הרמב"ם מתייחס לאיסור החמץ בשעה השישית, הוא מגדיר את החמץ עצמו כ"אסור באכילה ובהנייה". בשעה החמישית, לעומת זאת, אין הרמב"ם כותב שהחמץ עצמו אסור, אלא האיסור מכוון כלפי האדם: "אין אוכלין בה חמץ". מעמדו של החמץ לא השתנה, והאיסור הוא איסור גברא בלבד.

13 אמנם עיין משנה קידושין נב: ותוספות שם, וצריך עיון במה המקרה שלנו שונה ממקדש בחלקו בקדשים קלים, שאינה מקודשת.

הבנה זו בדעת הרמב"ם עולה גם מדבריו בהלכה הבאה. הרמב"ם פוסק שהאוכל חמץ מחצות ולמעלה לוקה מן התורה, ובשעה השישית מכין אותו מכת מרדות. בשעה החמישית, לעומת זאת, אין האוכל את החמץ לוקה, אפילו לא מכת מרדות. לדעת הגר"ז, העונש של מכת מרדות קיים רק על אכילת חמץ שנאסר בחפצא. בשעה החמישית האיסור הוא איסור גברא בלבד, ולכן אין לוקים עליו¹⁴.

הבנת הגר"ז אכן מסתברת בדעת הרמב"ם. לעומת זאת, מדברי הריטב"א בתחילת הפרק השני ניתן לדייק שאיסור החמץ הוא איסור חפצא גם בשעה החמישית. הגמרא שם (כא:) קובעת, שאם חרץ את החמץ לפני זמן איסורו וביטל ממנו את טעמו ומראהו – החמץ אינו נאסר כאשר מגיע זמן האיסור. הריטב"א שם מתייחס לדינו של חמץ שנחרץ בשעה החמישית:

“ואם בשעה חמישית חרכו – אסור באכילתו ומותר בהנאה”

(חידושים בשם הריטב"א פסחים כא: ד"ה דאמר רבא).

לדעת הריטב"א החמץ החרוך משמר את מעמדו, וממשיך להיות אסור באכילה ומותר בהנאה גם לאחר שנחרץ. החריכה מונעת חלות איסורים חדשים על החמץ, ולכן הוא לא נאסר בהנאה בהגיע השעה השישית. אך לא די בחריכה כדי להפקיע את האיסורים החלים כבר על החמץ, ולכן איסור האכילה עומד בעינו. מדברי הריטב"א עולה, שהחמץ שנחרץ אסור באכילה גם לאחר השעה החמישית. הריטב"א ודאי הבין, שאיסור האכילה של החמץ בשעה החמישית הוא איסור חפצא. חכמים חידשו מעמד מיוחד של חמץ אסור באכילה ומותר בהנאה, ומעמד זה ממשיך להתקיים גם לאחר השעה החמישית. לפי הבנת הגר"ז, אין מקום לאסור את החמץ באכילה אחרי השעה החמישית. איסור האכילה בשעה זו הוא איסור גברא, ואילו בחפצא החמץ מותר לחלוטין. לפי שיטתו, חמץ שנחרץ בשעה החמישית יהיה מותר בהמשך היום לחלוטין, אפילו באכילה.

14 ההנחה העומדת בבסיס הסבר זה היא, שקיים מושג של מכת מרדות שהוא כעין מלקות דאורייתא. בעניין זה עיין תוספות נזיר כ: ד"ה רבי יהודה, ובערוך השלם ערך מלקות, המביא מחלוקת האם דיני מלקות מן התורה חלים גם על מכת מרדות בזמן הזה.